

УДК 340

Оксана Легка,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права, історії права
та політико-правових вчень
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДИНАМІЧНЕ ЮРИДИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню природи юридичного тлумачення. Автор аналізує підходи до розуміння цього поняття, що склалися. У роботі акцентується увага на практиці Європейського суду з прав людини. Робиться висновок про важливість динамічного тлумачення, яке має стати складовою частиною вітчизняної правової доктрини.

Ключові слова: види юридичного тлумачення, динамічне тлумачення, практика Європейського суду з прав людини, статичне тлумачення, юридичне тлумачення.

Постановка проблеми. У відомій легенді про Рекса Лон Фуллер описує прагнення нового глави держави здійснити реформування законодавства з метою покращення життя підданих і на основі цієї легенди виводить вісім способів стати неефективним законодавцем. До цих способів належать, зокрема, і неясність, незрозумілість законодавства, колізійність нормативних приписів. Ці два способи виокремлені нами із запропонованих Фуллером через їх іманентність будь-якій правовій системі (звісно у різних межах). У зв'язку із цим слід акцентувати увагу на тому, що наявність нормативного припису автоматично не реалізує закладеної у ньому моделі поведінки. Адже, як відомо, є безпосередня реалізація норм права, а є норми, які реалізуються через діяльність спеціально уповноважених органів (яка у цьому разі виступає як спосіб реалізації норм права). В останньому випадку суб'єкти правозастосування здійснюють і юридичне тлумачення. До того ж правила юридичної техніки вимагають під час розробки нормативно-правових актів використовувати «юридичну мову»; текст закону чи підзаконного нормативного акта не повинен містити експресивних, емоційних висловлювань, уникати використання багатозначних слів тощо, що, у свою чергу, зумовлює потребу застосування термінів, які не зрозумілі широкому загалу, наприклад «емфітевзис», «ратифікація», «денонсація», «заповідальний відказ», «позовна давність», «альтернативна служба» та ін.

Окреслене є фактором актуальності юридичної інтерпретації правових приписів. При цьому слід зауважити, що ця тематика не втрачає своєї актуальності зважаючи на її значимість і важливість для юриспруденції, ефективного правозастосування та реалізації положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою цінністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Тематика тлумачення приписів нормативно-правових актів у цілому є доволі висвітленою вітчизняною юридичною наукою. Згадаємо такі найбільш відомі праці, як «Проблеми тлумачення норм права» (Ю. Л. Власов, 2001 рік), «Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика» (Ю. М. Тодика, 2001 рік).

Однією з останніх робіт, у яких висвітлюється вказана тематика, є «Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види» (С. І. Палешник, 2016 рік). Автором досліджено процес інтерпретації з погляду «юридичної герменевтики та обґрунтовано можливість її виокремлення як розділу науки про розуміння юридичних текстів. Охарактеризовано правоінтерпретаційну діяльність як самостійний різновид юридичної діяльності. Дано визначення судовому тлумаченню власних рішень і розкрито його основні характерні риси та визначено функції судового тлумачення. ... Розкрито особливості тлумачення норм Європейської конвенції з прав людини, що здійснюється Європейським судом з прав людини, та способи, які він використовує у процесі

такого тлумачення. На підставі проведених наукових пошуків сформульовано пропозиції з удосконалення судової діяльності та судової нормотворчості» [1, с. 18].

Однак при цьому слід вказати на той факт, що у вітчизняній юридичній науці майже не висвітленим є питання динамічного юридичного тлумачення. Цій тематиці присвячені лише окремі наукові статті. Згадаємо, зокрема, праці таких авторів, як І. Ю. Кретьова («Еволюційне тлумачення права у практиці Європейського суду з прав людини»), І. В. Суходубова («Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстувальної форми законодавства до змін суспільних відносин»). Як виняток назвемо працю В. В. Гончарова «Динамічне тлумачення юридичних норм» [2].

«На пострадянському просторі ставлення до динамічного тлумачення нерідко залишається негативним. ...В умовах дедалі динамічнішого суспільного життя і пов'язаного з ним швидкого застарівання законодавства та іншого нормативного матеріалу динамічний підхід до тлумачення є неминучим. Інша річ, що для його використання необхідний високий рівень професіоналізму правозастосовувачів, формування у них нового стилю правового мислення», – зазначається у підручнику із загальної теорії права за редакцією М. І. Козюбри [3, с. 258]

Мета дослідження – висвітлення важливості динамічного тлумачення та акцентування уваги на необхідності його дослідження вітчизняною юридичною наукою.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової і навчальної юридичної літератури, в якій розглядається питання тлумачення, дозволяє зробити висновок про відносну єдність у поглядах правників на висвітлення цієї тематики.

Розбіжності у поглядах виявляються щодо окремих аспектів розглядуваної проблематики. Так, І. А. Сердюк зазначає: «Науковці при дослідженні та висвітленні актуальних або традиційних питань теорії тлумачення права залучають різні юридичні терміни: 1) тлумачення права; 2) тлумачення закону; 3) тлумачення нормативно-правового акта; 4) юридичне тлумачення; 5) тлумачення норм права» [4, с. 36]. Не вдаючись у дискусію щодо обґрунтованості доцільності використання конкретного терміна, зазначимо, що принципової різниці між ними немає, особливо якщо зважати на те, що вітчизняна правова доктрина ще переважно базується на нормативізмі.

Хоча не можемо не акцентувати увагу на тому, що «не може бути об'єктом тлумачення також «право». На відміну від закону воно є явищем конкретним, яке не можна розгля-

дати як щось таке, що міститься виключно в нормативних актах, тобто відокремлене від діяльності суб'єктів тлумачення. Останнє якраз і передбачає пошук права стосовно конкретної правової ситуації, конкретних фактів і конкретних осіб» [3, с. 247]. До того ж варто пам'ятати, що норма права (через структурний підхід) розглядається як трьохелементне явище, яке існує гіпотетично, – у юридичній літературі використовується термін «логічна норма», окремі структурні компоненти якої і віднаходяться у процесі тлумачення.

Не можна погодитися з І. А. Сердюком щодо того, що «термін «юридичне тлумачення» не можна визнати вдалим для словесного позначення поняття, що становить предмет нашого дослідження, адже поняття «юридичний» походить від лат. слова «juridicus», що означає судовий. З огляду на цей факт, смислове навантаження словосполучення «юридичне тлумачення» орієнтує нас не стільки у предметі інтелектуальної діяльності (об'єктивне право, законодавство, правовий акт, нормативно-правовий акт, норма права), скільки у суб'єкті, що його здійснює. З огляду на етимологію слова «юридичний», таким суб'єктом можна вважати лише судові органи» [5, с. 47], адже питання співвідношення змісту понять, що позначалися термінами «jus» і «juridicus», залишається відкритим, тим більше необхідно чітко усвідомлювати етимологію і час формування указаних слів, їх первісне значення, а це потребує окремого комплексного дослідження.

Майже немає розбіжностей й у виокремленні науковцями видів юридичного тлумачення. Однак при цьому майже не висвітлюється класифікація тлумачення (чи підходить до тлумачення) на динамічне і статичне (водночас саме статичне тлумачення є предметом дослідження вітчизняної юридичної науки).

Наголосимо, що суддя Європейського суду з прав людини Дін Шпільман зазначає: «Очевидно, що суть прав і свобод, відображена у Конвенції, не висічена в камені на століття. Вона повинна еволюціонувати в гармонії з юридичним, соціальним і науковим прогресом. Така гнучка інтерпретація конвенції дозволяє збереженням у ній нормам відповідати потребам, які спричиняє складний процес розвитку європейських держав. Іншими словами, суд не може винаходити нові права. Його компетенція – лише модернізувати права, забезпечені Конвенцією і її протоколами» [6].

У зв'язку із цим не можна не зазначити, що існує наукова школа, представники якої відстоюють ідею про те, що Конституція як Основний закон означає лише те, що у ній сказано, і нічого більше. «Лише перелічені у Конституції права мають бути захищеними,

і не можна створювати нових прав, не вносячи нових поправок до Конституції... А як же бути із Дев'ятою поправкою, яка оберігає не перераховані права людини? Для деяких учених і суддів Дев'ята поправка стосується лише тих прав, що їх мали громадяни на момент її ратифікації у 1971 році. І без чіткого свідчення, що це право вже існувало в ті часи, не може бути мови про те, щоб його вважати конституційним без закріплення відповідною поправкою», – зазначає Мелвін Урофскі [7, с. 46].

Показовою у цьому аспекті є справа «Олмстед проти Сполучених Штатів Америки»: поліція пристосувалась до прослуховування телефонних розмов тих осіб, яких вона підозрювала в кримінальній діяльності, за допомогою новітніх на той час (20-ті роки ХХ століття) телефонних технологій. Звинувачені особи заявили, що прослуховування порушує їхнє право, надане Четвертою поправкою, зокрема про неможливість обшуку без ордеру. Більшість Суду заявила, що фізично засоби прослуховування містилися поза будинком і тому обшук як такий не проводився. Суддя Луїс Д. Брандейс висловив окрему думку, і згодом погляди, викладені ним, перемогли [7, с. 48].

Як указує І. В. Суходубова, сутність динамічного тлумачення «полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття» [8, с. 266].

На думку С. І. Палешника, «еволюційне (динамічне) тлумачення – це спосіб встановлення змісту норм Конвенції з урахуванням умов і обставин, які існують під час інтерпретації та за яких ці норми здійснюються. У більшості випадків Європейський суд використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять. З метою забезпечення правової визначеності Європейський суд у багатьох випадках тлумачить норми Конвенції в контексті своїх попередніх рішень. Але в деяких випадках він може змінити свою практику, особливо тоді, коли цього потребує принцип динамічного тлумачення, який дозволяє забезпечити максимально ефективний захист прав і свобод людини в умовах постійної еволюції європейських стандартів у галузі прав людини» [9, с. 149-150].

Г. Юдківська зазначає: «Вперше доктрина живого дерева з'явилася саме у справі «Таер проти Сполученого Королівства». Після бійки в класі підлітка було вирішено піддати покаранню – 15 ударам різками. Європейський суд визнав, що це інституціоналізоване на-

сильство є атакою на людську гідність. Із цим не погодився саме британський суддя: мовляв, вибачте, я зростаю у цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками. Але більшість із цим не погодилася, сказали, що Конвенція – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення, тому такі факти є неприпустимими» [10].

Варто нагадати також про підхід Європи до смертної кари. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [11]. А ст. 1 Протоколу № 6 і Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає: «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено».

Показовим в аспекті питання, що розглядається, є і тлумачення Європейським судом з прав людини ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, відповідно до якої нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Найбільш відомою у цьому контексті є справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 рік), у якій, зокрема, п'ять методів допиту (позбавлення сну, годування лише хлібом і водою, тримання ув'язнених з накритою головою, примушування ув'язнених стояти тривалий час обличчям до стіни, тримання у шумних приміщеннях) визнані такими, що порушують ст. 3 Конвенції (нелюдське поводження). А у рішенні Європейського суду з прав людини «Травелсі проти Бельгії» (2014 рік) як порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод розглядається екстрадиція людини до держави, у тому числі тієї, яка не є Договірною Державою і у якій заявник у разі засудження наражається на ризик довічного ув'язнення, строк якого не може бути скорочено. Більш того, як порушення ст. 3 Конвенції згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (2013 рік) розглядається відібрання «права на надію». Суддя Європейського суду з прав людини Ганна Юдківська зазначила: «Суд витлумачив статтю 3 як таку, що вимагає перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі процедурою, яка дозволить внутрішнім органам державної влади розглянути питання, чи зміни в поведінці заявника настільки значні, що подальше тримання під

вартою не може бути виправдано легітимними підставами. Іншими словами, як дуже елегантно зазначила моя колега суддя Пауер, стаття 3 є такою, що включає в себе право на надію. Надія, написала вона, є важливим аспектом людської особистості. Позбавлення надії буде заперечувати фундаментальний аспект людяності та є принижуючим. Це абсолютно новий підхід до поняття людської гідності за цією статтею Конвенції. Але подальші справи суду показали, що ми йдемо трішки далі, ніж просто дати право на надію» [10].

Не можна не згадати і те, що ще у 1998 році Європейський суд з прав людини не розглядав як дискримінацію неможливість для чоловіка перебувати у відпустці по догляду за дитиною (справа «Петровиц проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*). А у рішенні «Константин Маркін проти Росії» (2010 рік) Європейський суд указав: «Європейський Суд зазначає, що у рішенні по справі «Петровиц проти Австрії» проведення розрізнення за ознакою статі для отримання допомоги по батьківській відпустці було визнано таким, що порушує статтю 14 Конвенції. У тій справі державі-відповідачу була надана широка свобода розсуду внаслідок значних розбіжностей, які існували в 1980-х роках між правовими системами Договірних Держав у сфері батьківських пільг. Суд зробив висновок, що у той час в цій сфері був відсутній європейський консенсус, оскільки більшість Договірних Держав не передбачало батьківської відпустки або відповідних виплат для батьків» [12]. При цьому Європейський суд з прав людини зазначив: «Однак в нещодавно прийнятому рішенні у справі «Веллер проти Угорщини» Суд відступив від підходу, прийнятого в рішенні у справі «Петровиц проти Австрії», і визнав, що виключення для біологічних батьків права на отримання батьківських виплат, тоді як матері, прийомні батьки та опікуни мають право на них, рівнозначно дискримінації за ознакою статусу батька. Важливо також, що після прийняття постанови у справі «Петровиц проти Австрії» правова ситуація з правом на батьківську відпустку в Договірних Державах змінилася» [12].

Висновок

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини указує на важливість динамічного юридичного тлумачення, адже юридичні приписи не завжди встигають за розвитком суспільних відносин, особливо коли йдеться про нормативні акти чи договори, які були прийняті більше ніж 50 років тому. Для України актуальність цього виду тлумачення посилюється тим, що норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до

суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Отже, питання динамічного тлумачення має стати складником вітчизняної правової доктрини.

Список використаних джерел:

1. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. І. Палешник; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 20 с.
2. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – 252 с.
3. Загальна теорія права / за ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2016. – 392 с.
4. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права» / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 35–43.
5. Сердюк І. А. Термінологічна невизначеність категорії «тлумачення» в аспекті розкриття змісту об'єктивного права / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 44–49.
6. Лакеева Е. Правила жизни Дина Шпильмана / Е. Лакеева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ru/story/view/102097/>
7. Урофські М. Права людини. Особиста свобода і Біль про права / М. Урофські ; пер. Я. Пилинського. – Vienna: Printed by the Regional Program Office, 2006. – 96 с.
8. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин / І. В. Суходубова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 2. – С. 264–272. – (Серія: Економічна теорія та право).
9. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Палешник Сергій Іванович; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 185 с.
10. Сутінки прав людини і Європейський суд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska>.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
12. Постановление Большой Палаты Европейского Суда по правам человека по делу «Константин Маркин против России» (*Konstantin Markin v. Russia*, жалоба N 30078/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europeancourt.ru/2012/03/22/9768/>

Статья посвящена исследованию природы юридического толкования. Автор анализирует сложившиеся подходы к пониманию этого понятия. В работе акцентируется внимание на практике Европейского суда по правам человека. Делается вывод о важности динамического толкования, которое должно стать составной частью отечественной правовой доктрины.

Ключевые слова: виды юридического толкования, динамическое толкование, практика Европейского суда по правам человека, статическое толкование, юридическое толкование.

The article is devoted to the study of nature of the juridical interpretation/ the author analyzes approaches that have formed to the conception of the notion. Attention is focused on the practice of the European Court of Human Rights. It is concluded that the dynamic interpretation which should be an integral part of the domestic legal doctrine is very important.

Key words: types of juridical interpretation, dynamic interpretation, practice of the European Court of Human Rights, static interpretation, juridical interpretation.

